

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.4.02>

E. TRUUVALI

NÖUKOGUDE EESTI RIIKLIKU KORRALDUSE AJALOOST

(Ülevaade)

VSDT(b)P programmis ja V. I. Lenini teostes sõnastatud bolševike rahvuspoliitika sai Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajajärgul konkreetse formuleeringu partei VII ülevenemaalise (aprilli-) konverentsi resolutsioonis rahvusküsimuse kohta. Siin tunnustati veel kord kõigi Venemaa koosseisu kuuluvate rahvuste õigust lahku lüüa ja iseseisvaid riike moodustada. Neile rahvastele, kes riiklikku iseseisvumist ei taotle, nõuti laialdast piirkonnaautonoomiat, mis konkreetsetes ajaloolises situatsioonis pidi väljenduma kogu riikliku ja omavalitsusliku organisatsiooni demokratiseerimises, ülevalt poolt tuleva bürokraatliku järelevalve ja sundusliku riigikeele kaotamises, autonoomsete piirkondade piiride kindlaksmääramisel kohaliku elanikkonna vaba tahte arvestamises jne. Kuid samas dokumendis rõhutati, et töölikklassi huvid nõuavad Venemaa kõigist rahvustest tööliste liitumist ühtseisse poliitilistesse jt. organisatsioonidesse, mis võimaldab proletariaadil võidelda rahvusvahelise kapitali ja kodanliku natsionalismi vastu.¹ Mõlema nõude — rahvuste enesemääramise ja töötava rahva ühendamise (liitumise) — samaaegne arvestamine viis seisukohale, et paljurahvuseline Venemaa oludes võib osutada otstarbekamaks moodustada ühtne paljurahvuseline liitriik — nõukogude vabariikide föderatsioon. «Meie tahame kõigi rahvaste vennalikku liitu. Kui tuleb Ukraina vabariik ja Vene vabariik, siis on nende vahel tihedam side ja suurem usaldus,» märkis Lenin.² I ülevenemaalisel nõukogude kongressil (juunis 1917) tõrjus Lenin tagasi menševike ja esseeride kartused, et Venemaa võib laguneda üksikuteks vabariikideks. «Tööliste ja talupoegade seisukohalt pole see ohtlik,» väitis ta. «Saagu Venemaa vabade vabariikide liiduks.»³

Eesti bolševike rahvuspoliitikat ja Eestimaa riikliku korralduse küsimusi Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ning nõukogude võimu perioodil 1917—1918 ja 1918—1919 Eestis on valgustatud eesti juhtivate bolševike J. Anveldi, H. Pöögelmanni ja V. Kingissepa mitmetes töödes.⁴ Neid küsimusi on omaette või muu problemaatikaga külgnevalt käsitletud ka Nõukogude Eesti ühiskonnateadlased J. Saat, V. Reiman, P. Vihalem, A. Liebman, K. Siilivask, E. Mattisen, Ü. Taigro jt.⁵ Eesti NSV

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I. Tallinn, 1956, lk. 347.

² Lenin, V. I. Teosed, 24. kd., lk. 272.

³ Lenin, V. I. Teosed, 25. kd., lk. 23.

⁴ Anvelt, J. Töörahva võimuvõimuse kindlustamisest Eestis. Petrograd, 1919; Pöögelmann, H. Vaba Eesti. Märgukiri Eesti Asutava Kogu valijatele. Tallinn, (1917); Kingissepp, V. Kellele iseseisvus, kellele ike. Peterburi, 1918.

⁵ Saat, J. Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917 — märts 1918. Tallinn, 1975; Reiman, V. Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest. 1917 — veebruar 1918. Tallinn, 1957; Vihalem, P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tallinn, 1960; Siilivask, K. Veebruarist Oktoobrini 1917. Tallinn, 1972; Taigro, Ü. Eesti töörahva võitlus nõukogude võimu ja rahu eest kodusõja aastail (1918—1920). Tallinn, 1957; Liebman, A., Mattisen, E., Ajastu peateel. Tallinn, 1978.

riikliku korralduse küsimused 1940. aastal ja järgneval riikluse ajaloolise arengu perioodil on üldistavalt kokku võetud Balti liiduvabariikide ühiskonnateadlaste koostatud mahukates koguteostes.⁶

Käesoleva töö autor on seadnud oma ülesandeks ajaloolise ülevaate andmise Nõukogude Eesti riikliku korralduse arengu põhietaappidest Oktoobrirevolutsioonist kuni arenenud sotsialismi põhiseaduse kehtestamiseni. Keskseks on seejuures peetud Eesti riikliku staatuse, Eesti nõukogude vabariigi nõukogude rahvaste föderatsiooni ühinemise aluste ning liiduvabariigi suveräänsust tagavate garantiide käsitlemist ajaloolise arengu eri etappidel.

*

Kuni 1917. aasta suveni ei pööranud eesti bolševikud rahvusküsimusele piisavalt tähelepanu. Nagu märgib J. Saat, ei avaldanud nende kesk-häälekandja «Kiir» ainsatki V. I. Lenini rahvusküsimust käsitlevat artiklit.⁷ Seoses kodanliku nn. munitsipaal-kampaaniaga Ajutise Valitsuse 31. märtsi 1917. aasta määruse «Eesti kubermangu administratiivse halduse ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta»⁸ ellurakendamisel hakkasid eesti bolševikud vastukaaluks välja töötama oma konkreetset rahvusprogrammi.

Rahvus- ja Eestimaa autonoomia küsimus võeti nii VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide II konverentsi (13.—16. august 1917) kui ka samal ajal (13.—15. augustini) toimunud Eesti maatameeste konverentsi päevakorda. Et ka viimast juhtisid bolševikud ning sellest võttis osa palju parteikonverentsi delegaate, siis otsustas konverents diskussiooni Eestimaa autonoomia küsimuses mitte korrata, vaid aktsepteerida 14. augustil maatameeste konverentsil vastuvõetud otsus.⁹

Ettekande Eesti autonoomia, s.o. sisuliselt rahvusküsimuses tegi maatameeste konverentsil J. Anvelt. Vastavas otsuses sõnastati üksikajalikkult eesti bolševike rahvusprogramm ja seisukohad Eestimaa riikliku korralduse kohta. Eesti bolševikud asusid seisukohale, et Eesti töörahva huvides on jääda Venemaa rahvastega unitaarseesse riiklikku ühendusse. Töölisklassi klassivõitluse huvid, märkis J. Anvelt, nõuavad eri maade ja eri riikide ühinemist, sest nii üksikud iseseisvad riigid kui ka nende föderatsioon võimaldavad suurkodanluse rahvuslikule kapitalile eesõigusi luua ja varjata klassivastuolusid rahvuslike nõudmistega.

«Otsuses Eestimaa autonoomia asjus», mille konverents vastu võttis, asuti eitavale seisukohale Eesti osariigi idee suhtes ja nõuti kõige laialdasemat piirkonna autonoomiat, s.o. kohalikku demokraatlikku omavalitsust tsentraliseeritud vabariigi koosseisus. Resoluutselt oldi nn. rahvusliku kultuurautonoomia, s.o. eksterriitoriaalse autonoomia vastu, mis oleks lõhkunud töölisklassi ühtsust ja tugevdanud kodanlike nationalistide mõju. Jäädes Venemaa demokraatliku vabariigi koosseisu, pidi Eesti omavalitsus kõigis kohalikes küsimustes olema täiesti iseseisev. Viimase garantiidena nähti piiriküsimuste lahendamist rahvahääletuse teel¹⁰, eestikeelset asjaajamist ametiasutustes, emakeelset õpetust

⁶ Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление советской власти. М., 1978; Очерки развития государственности Прибалтийских республик (1940—1965). Таллин, 1965.

⁷ Saat, J. Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917 — märts 1918, lk. 389.

⁸ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957, lk. 102—104.

⁹ Samas, lk. 271.

¹⁰ Konkreetset mõeldi selle all Narva linna ja selle ümbruse administratiivse kuuluvuse lahendamist. Selles asjas toimus 10. detsembril 1917 rahvahääletus, kus ligikaudu 3/4 hääletanuist soovis Narva ühendamist Eestiga. Rahvahääletuse tulemusi kehtivaks tunnistas Narva linnavolikogu resolutsioonis on formuleering «Narva ühendamise autonoomse (sõrendus E. T.) Eestiga» (ENSV RAKA, i. 849, nim. 2, s. 15, l. 246—247).

koolides, Eesti autonoomia seaduseelnõu väljatöötamist ja rakendamist Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee poolt jms.

Eriline poliitiline aktuaalsus oli resolutsiooni järgmisel osal: «Eestimaa praegune, «ülemalt poolt antud» ja meie väikekodanluse poolt vastu võetud nõukogu («maapäev») ei kujuta muidugi mitte niisugust omavalitsust (s. o. demokraatliku tsentralistliku vabariigi autonoomse üksuse kõrgemat võimuorganit. E. T.). Ta ei ole mitte otsekohesel, ühesugusel ja demokraatliselt korraldatud hääletamisel valitud. Ta on selleks jõuetu, et praegust revolutsioonilist ajajärku laialise, demokraatliselt korraldatud kohaliku omavalitsuse (autonoomia) maksmapanekuks tarvitada.»¹¹ Seega asuti eitavaale seisukohale kodanliku omavalitsussüsteemi suhtes ning nõuti, nagu resolutsiooni järgmistest osadest selgub, et võimu võtaksid ja autonoomiaprogrammi realiseeriks id töörahva nõukogud. Niisiis lähtusid eesti bolševikud oma rahvusprogrammis VSDT(b)P programmist, arvestamata neid alternatiive, mida selles küsimuses tõstatas I ülevenemaaline nõukogude kongress (juuni 1917). Nagu märgib K. Siilivask, ei saa pidada poliitiliselt otstarbekaks eesti bolševike tolle aja kategooriliselt eitava suhtumist Eesti riiklikku autonoomiasse Venemaa föderatsioonis.¹² Sellega tuleb nõustuda, kuigi 1917. aasta suvel ei olnud sellel küsimusel veel sellist aktuaalsust kui Oktoobrirevolutsiooni päevil.

Oma rahvusprogrammi said eesti bolševikud valmis 1917. aasta sügiseks, Ülevenemaalise Asutava Kogu valimiskampaania alguseks. Leninlikest seisukohtadest lähtudes nõudsid nad kogu riigielu täielikku demokratiseerimist, rahvuste võrdõiguslikkust, emakeelset kooliõpetust ja rahvuskeelset asjaajamist ametiasutustes. Igasugune sunduslik riigikeel tuli kaotada. Iga rahvas pidi iseseisvalt otsustama oma riikliku korralduse ja selle üle, kas ta soovib elada iseseisvas riigis või ühineda mõne teise riigiga. Eesti bolševikud pidasid õigeks Eesti kuulumist Vene riigi koosseisu, kuid see tuli otsustada rahvahääletuse teel. Venemaa koosseis tuli Eestile tagada täielik autonoomia siseasjade otsustamisel. Venemaa konstitutsioonis tuli fikseerida, et Eestimaa õiguste üle otsustab ainult Eesti elanikkond hääletamise teel ja et üleriigiline parlament ei tohi sellesse vahele segada.¹³ Viimase nõudega oli kõrvaldatud augustis 1917 vastuvõetud programmis sisalduv ekslik seisukoht, mille kohaselt Eesti poliitilise korralduse pidi lõplikult otsustama Ülevenemaaline Asutav Kogu või üleriigiline parlament. Nüüd oli Eesti elanikkonna suveräänsust, s. o. rahva enesemääramisõigust kitsendav säte programmist kõrvaldatud.

Eesti bolševike Oktoobrirevolutsiooni-eelne rahvusprogramm erines kodanlike ja väikekodanlike parteide omadest esiteks selle poolest, et siin ei nõutud Venemaa föderatiivsesse kodanlikku vabariiki kuuluvat Eesti osariiki. Teiseks nõuti täielikku enesemääramisõigust Venemaa demokraatliku vabariigi koosseisus, kusjuures ühinemine viimasega pidi toimuma vabatahtlikkuse põhimõttel, mille garantiiks pidi olema rahvahääletus. Viimane tähendas sisuliselt suveräänsuse riigi staatuse nõudmist, mis läks palju kaugemale kodanlike ja väikekodanlike parteide programmist.

Pärast Oktoobriüleste võitu hakkasid eesti bolševikud oma rahvusprogrammi ellu viima. Kohalikes ametiasutustes seati sisse eesti-keelne asjaajamine, koolides emakeelne õpetus. Nõukogude kui proletariaadi riikliku organisatsiooni kõige otstarbekama vormi kaudu algas

¹¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 278.

¹² Siilivask, K. Veebruarist Oktoobrini 1917, lk. 337.

¹³ Tööline, 1917, 13. okt.

sotsialistliku riikluse aluste rajamine Eestis. Selgitades «Venemaa rahvasie õiguste deklaratsiooni» sisu ja tähtsust, kirjutas J. Sihver oma artiklis «Kuidas tuleb nüüd enesemääramise õigust maksuma panna?» järgmist: «Teda tuleb nii maksuma panna, et väikerahva töötavad kihid ühe ikke alt teise alla ei langeks, et Eesti töötavad kihid ülevenemaalise kapitalismi surve alt Eesti kapitalistide surve alla ei langeks. Eesti rahva enesemääramise õigus tähendab seda, et töötavad kihid Eestis valitsusvõimu enda kätte võtaks (sõrendus E. T.). Eesti töötavad kihid peavad Eestis rahvavalitsuse sisse seadma. Ükski välisvõim ei tohi rahva tahte vahele segada.»¹⁴ Autor kujutas tulevast Venemaa vabariiki kui vabalt kokkuleppinud rahvaste ühendust.

1917. aasta lõpul kerkis VSDT(b)P ja Nõukogude valitsuse ette praktilise probleemina üleminek unitaarriigilt föderatsioonile, mille võimalikkust, nagu eespool nägime, olid bolševikud möönnud juba varem. Üheks põhjuseks oli see, et rahvuspiirkondades teravnes kodanluse ja töörahva vaheline klassivõitlus, mis kohati arenes kodusõjaks ja viis nii kodanlike kui ka nõukogude vabariikide moodustamiseni. Näiteks novembris haaras Ukrainas võimu kodanlus ning löi sidemed Antandi ja Vene kontrrevolutsiooniliste jõududega. 25. detsembril 1917 kuulutati Hankovis I üleukrainalisel nõukogude kongressil välja Ukraina nõukogude vabariik, kes alustas võitlust nõukogude võimu kehtestamise eest kogu Ukrainas. 8. veebruaril 1918 kukutati kodanliku Keskraada võim. Teine põhjus oli selles, et rahvuslik vabastusliikumine kujunes ulatuslikumaks ja tema erikaal revolutsioonis suuremaks, kui varem arvati. Eri rahvuste ühendamine sotsialismi rajamiseks näis nüüd kõige otstarbekam olevat rahvuslike nõukogude vabariikide kaudu.

III ülevenemaalisel nõukogude kongressil vastuvõetud «Töötava ja eksploateeritava rahva õiguste deklaratsioonis», milles fikseeriti Venemaa nõukogude vabariikide föderatsiooni põhialused, öeldi: «Venemaa Nõukogude Vabariik asutatakse vabade rahvaste vaba liidu alusel nõukogude rahvusvabariikide föderatsioonina (sõrendus E. T.).» Deklaratsioon jättis aga lahtiseks küsimuse, kuidas ühendada iseseisvad nõukogude vabariigid föderatsiooniks. Küll aga fikseeris see dokument iga rahvuse tööliste ja talupoegadele õiguse oma nõukogude kongressidel iseseisvalt otsustada, kas ja missugustel alustel nad soovivad osa võtta föderatsiooni keskorganitest.¹⁵

Lõppsõnas kongressile ütles V. I. Lenin: «Meil Venemaal on nüüd sisepoliitika valdkonnas lõplikult tunnustust leidnud nõukogude sotsialistliku vabariigi kui mitmesuguste Venemaal elavate rahvaste vabade vabariikide föderatsiooni uus riigikord.»¹⁶

Nõukogude võimu kindlustumine tõi olulisi muudatusi ka Eesti kodanlike ja väikekodanlike parteide rahvuspoliitilistesse nõudmistesse. Inspireerituna ukraina jt. Venemaa vähemusrahvaste kodanlike natsionalistide võimupüüetest, hakkasid eesti kodanlased järk-järgult ja samas suurte kõhklustega tõstatama Eesti iseseisvuse ja Venemaast lahkulöömise küsimust. Veel 22. novembril 1917, mil eesti kodanlus uskus kontrrevolutsiooni võidusse Venemaal, väidab tema peahäälekandja «Päevaleht» kategooriliselt Eesti iseseisvaks kuulutamise vastu, kuid 7. detsembri juhtkirjas «Eesti iseseisvuse võimalus» arutletakse juba Eesti iseseisvaks kuulutamise perspektiive. Hiljem ütles J. Poska, et alles 1918. aasta jaanuaris «enamlaste ülemvõimu kartes arvati tarvilikuks

¹⁴ Tööline, 1917, 2. det.

¹⁵ Lenin, V. I. Teosed, 26. kd., lk. 391–393. Deklaratsioon avaldati ka «Eesti Teatajas» 10. jaanuaril 1918.

¹⁶ Lenin, V. I. Teosed, 26. kd., lk. 440.

Eesti iseseisvus välja kuulutada».¹⁷ 18. jaanuaril Vene Asutavas Kogus esinedes märkis J. Seljamaa, et Eesti riikliku staatuse küsimus tuleb otsustada kokkuleppel Asutava Kogu poolt ametisse seatud võimuga.¹⁸

Eriti hoogustus kodanluse demagoogiline kära Eesti iseseisvuse loosungi ümber Eesti Asutava Kogu valimiste eel. Selles osas oli kodanlike ja väikekodanlike parteide (menševike ja esseeride) suurimaks aktiivseks nn. seletuskirja «Iseseisev Eesti Rahvariik» avaldamine jaanuaris 1918. Esmaseks ülesandeks peeti siin lahkulöömist revolutsioonilisest Venemaast ja ajutise valitsuse loomist, mis oleks tähendanud nõukogude võimu likvideerimist ja riigivõimu üleandmist tööerakondlastest, menševikest, esseeridest jt. väikekodanlike parteide esindajaist koosneva parlamendi kätte. Küsimuse, kas Eesti jääb iseseisvaks riigiks või ühineb mõne teise riigiga, pidi otsustama rahvahääletus Rootsi või mõne teise erapooletu kapitalistliku riigi relvajõudude järelevalve all.

Eesti kodanluse nõukogudevastaseid plaane ruttas ära kasutama Saksa imperialism, lubades Eestile «iseseisvust» Saksa protektoraadi all. Saanud reaalse toe Saksa militaristide näol, asus kodanluse võimu taotlema.

Kodanlike ja väikekodanlike parteide «iseseisvusprogramme» arutasid eesti bolševikud 31. detsembril 1917 toimunud nõupidamisel (osa võtsid VSDT(b)P Eestimaa Komitee büroo liikmed, Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee bolševistlik fraktsioon, mõned teised täitevkomitee liikmed ja osa VSDT(b)P Tallinna Komiteest) ning 2. jaanuaril peetud Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee koosolekul. Mõlemal lükati ettepanek kuulutada Eesti iseseisvaks riigiks tagasi.¹⁹ Hiljem kirjutab V. Kingissepp selle kohta: «Iseseisvuse väljakuulutamine Eesti Töörahma ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee poolt oleks armetu käeliigutus olnud, Täitevkomitee oleks haleda komöödiandina ajalukku jäänud. Me jätsime selle aukoha Eesti kodanlusele.»²⁰ Kodanliku vabariigi ja esseeride pakutud iseseisva Eesti Töövabariigi idee tagasilükkamine oli igati põhjendatud, sest mõlemad oleksid tähendanud nõukogude võimu asendamist kodanluse võimuga. Kuid iseseisva Eesti nõukogude vabariigi väljakuulutamise võimaluse kategooriline eitamine oli tol ajal viga, mida kodanlus ära kasutas.

5. ja 6. jaanuaril toimunud Eesti töörahma põllumajanduskongressi resolutsioonis «Eesti riigi» asjus öeldi, et «Eesti iseseisva riigi asutamise mõte Saksa imperialistide poolt Eesti kodanlikes ringkondades üles on õhutatud ja et selle mõtte teostamine Eestis töörahma valitsusele ja võitudele hävitav oleks... Vene revolutsiooni abil on Eesti töörahvas võidule pääsenud ja sellepärast peab Eesti töörahvas edaspidigi selle valitsusega kõige lähemasse riiklisesse ühendusse jääma».²¹

18. jaanuaril 1918, s. o. kuus päeva pärast «Töötava ja eksploateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» vastuvõtmist III ülevenemaalisel nõukogude kongressil, avaldati ajakirjanduses eesti bolševike üleskutse «Eesti töörahvale»,²² milles veel kord paljastati kodanlike natsionalistide manöövrid Eesti iseseisvuse asjus, näidates ühtlasi, et otsustava tõuke selleks andis Saksa imperialism. Edasi öeldakse: «Eesti töörahval on kõik see vabadus, mis kodanluse ja eilaste mõisnikkude vastu võitlemiseks vaja. Eesti on vaba, sest teda ei kitsenda sisemises, koduses elus

¹⁷ Maanõukogu protokollid 1917—1919. Tallinn, 1935, lk. 291.

¹⁸ Vihalem, P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses, lk. 58.

¹⁹ Saat, J. Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917—märts 1918, lk. 403.

²⁰ Kingissepp, V. Kellele iseseisvus, kellele ike. Tallinn, 1946, lk. 27.

²¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 571.

²² Samas, lk. 623—625.

ükski määrus, ükski eeskirjutus, mis Peterburist tuleks.²³ ... Kui kord keskvalitsus kõige suuremas küsimuses — Venemaast lahkulöömises — meile tõkkeid ei tee, kes on siis küllalt jultunud, et tõendama tulla, et ta teisejärgulistes, pisemates asjades meile tee peale astub. Eesti töörahval on enesemääramise õigus ja see on ülem kui kõik muud enesemääramised.»

Nii ülal tsiteeritud kui ka mitmetes teistes dokumentides mindi mööda «Töötava ja eksploateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» esimese lõigu teises paragrahvis toodud mõttest: «Venemaa Nõukogude Vabariiki asutatakse vabade rahvaste vaba liidu alusel nõukogude rahvusvabariikide föderatsioonina.» Eesti bolševikud ei pööranud tähelepanu sellele, et deklaratsioon nägi ette nii iseseisvate riikide väljakuulutamise kui ka nende ühinemise vabatahtlikuks liiduks. Järelikult: suveräänse nõukogude vabariigi väljakuulutamine ei oleks tähendanud lahkulöömist revolutsioonilisest Venemaast, vaid võimaldanud temaga liitumist uutel alustel.

Ülalmärgitu mittemõistmine tuleb eriti selgelt esile 19. jaanuaril avaldatud «Eesti Tööraha Kommuni põhiseaduse eelnõus», mis koosneb kaheksast osast (ühtekokku 33 artiklist). Esimene osa («Kommuuna rahvusvaheline seisukord ja piirid») kajastab neid küsimusi, mis nõukogude konstitutsioonides enamasti kuuluvad peatükkidesse «Riiklik korraldus» ja «Põhiseaduse muutmise kord». Nii märgitakse projekti esimeses artiklis, et Eesti Tööraha Kommuni on Venemaa Nõukogude Vabariigi autonoomne osa (lg. 1).

J. Saat kirjutas 1968. aastal: «Kuidas ta (s. o. Eesti Tööraha Kommuni. E. T.) ühineb Venemaaga, kas piirkondliku (territoriaalse) autonoomia või föderatsiooni alusel, see oli lahtiseks jäetud.»²⁴ Kui võtta arvesse kõiki käesolevas töös viidatud tolle aja programmeeritud dokumente, eesti juhtivate bolševike artikleid ja teoseid, siis poleks alust kahelda, et põhiseaduse eelnõu kõneleb piirkondlikust (territoriaalsest) autonoomiast. Selle seisukoha leiame ka J. Saadi 1975. aastal ilmunud monograafias: «Nagu «Eesti Tööraha Kommuni põhiseaduse eelnõust» näeme, polnud Eesti bolševikud oma seisukohti riikliku seose küsimuses Nõukogude Venemaaga muutnud ka pärast «Töötava ja eksploateeritava rahva õiguste deklaratsiooni» ilmumist ja nõukogude vabariikide föderatsiooni põhialuste kinnitamist III ülevenemaalisel nõukogude kongressil. Nad taotlesid nüüdki vaid piirkondlikku autonoomiat ühtses tsentraliseeritud sotsialistlikus riigis.»²⁵

Eesti bolševike ettekujutused piirkondlikku autonoomiat omava üksuse vahelkordadest keskvoimuga ja tema õiguste piiridest selguvad kõige paremini põhiseaduse eelnõu esimese osa järgmistest artiklitest. Näiteks esimese artikli teine lõige kõlab nii: «Vahetõttu Vene vabariigiga ja Eesti kommuunasse puutuvad välisküsimused otsustatakse Vene nõukogude valitsusega kokkuleppimise teel ära.» Viimane on täies vastavuses 15. jaanuaril 1918 III ülevenemaalisel nõukogude kongressil vastuvõetud resolutsiooni «Venemaa Vabariigi föderaalsetest asutustest» viienda artikliga: «Nõukogude vabariikide (s. o. föderatsiooni liitunud vabariikide. E. T.), üksikute piirkondade, erilise olustiku ja rahvusliku koostise poolest erinevate piirkondade föderaalsetest valitsusest osavõtu viis, samuti Venemaa föderaalsete ja piirkondlike asutuste tegevussfääri piiritlemine määratakse kohe pärast piirkondlike nõukogude vabariikide

²³ Vastava riikliku praktika kohta vt. Pullat, R., Sergejev, V., Siilivask, K., Silvet, E., Sišov, L., Truuväli, E. Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis. Tallinn, 1981, lk. 10–58.

²⁴ Saat, J. Eesti töörahva suveräänse rahvusvabariigi rajamine (1917–1919). — ENSV TA Toim. Ühisk., 1968, k. 17, nr. 4, lk. 324.

²⁵ Saat, J. Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917 — märts 1918, lk. 402.

moodustamist Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee ja nende vabariikide kesktäitevkomiteede poolt» (sõrendus E. T.).²⁶ Põhiseaduse eelnõu artikkel 30, p. 3 määrab, et Eesti Tööraha Kommuuni valitsus «on Eesti tööraha-kommuuna esitus ja läbikäijaks Vene nõukogude vabariigi valitsusega», s.t. konkretiseeritakse teatud osas esimese artikli teises lõigus toodud eeskirja.

Printsiipiaalse tähendusega on järgmine artikkel: Eesti Tööraha Kommuunil «on igal ajal, ilma et ta üheltki rahvalt ehk valitsuselt selleks nõusolekut küsiks, õigus ennast Venemaa küljest lahti lüüa ja kas mõne teise riigiga ühendusse astuda ehk ennast täiesti iseseisvaks kuulutada» (art. 2), s.o. õigused, mis kuuluvad föderatsiooni liitunud nõukogude vabariigile.

Ülalmärgitud sätete realiseerimine tähendanuks seda, et Eesti nõukogude vabariigil oleksid tegelikult kujunenud föderatiivsed suhted Nõukogude Venemaaga. Toodud seisukoha õigsust kinnitab ka põhiseaduse eelnõu artikkel 4 («Eesti tööraha-kommuuna põhiseadust võib ainult Eesti tööraha kongress muuta»), kuna piirkondliku autonoomia puhul on autonoomsel üksusel oma põhiseaduse muutmise õigused piiratud. Seega oleks põhiseaduse projekti elluviimine tähendanud nii Eesti nõukogude vabariigi loomist kui ka tema Venemaa rahvaste föderatsiooni astumist.

Nagu märgivad mitmed autorid, sealhulgas J. Saat, ei olnud eesti bolševikud selleks ajaks ametlikult omaks võtnud föderatsiooni põhimõtet,²⁷ ei osanud hinnata nõukogude vabariikide föderatsiooni loomise poliitilist tähtsust. Ka ei järginud nad Lenini 1917. aasta detsembris tehtud ettepanekut kuulutada Eesti iseseisvaks sotsialistlikuks nõukogude vabariigiks.²⁸ Oma kõnes 1918. aasta jaanuaris nimetas Lenin Eestit juba sotsialistlikuks vabariigiks.²⁹

J. Anveldilt 1928. aastast pärinev iseloomustus poliitilise olukorra kohta Eestis 1918. aasta veebruari lõpul lubab oletada, et eesti bolševikud olid selleks ajaks hakanud oma senist seisukohta riikliku korralduse küsimuses revideerima ja pooldama föderatiivsete suhete ametlikku väljakuulutamist. J. Anvelt märkis, et «tegelikult oli olemas Eesti nõukogude sotsialistlik vabariik, mis oli föderatiivses ühenduses Venemaa nõukogude sotsialistliku vabariigiga».³⁰

Saksa imperialistide sissetungi tõttu jäi pidamata Eesti tööraha kongress, kus pidi arutatama ja kinnitatama Eesti Tööraha Kommuuni põhiseaduse eelnõu. Kindlasti oleks seal arutusele tulnud ka III ülevenemaalise nõukogude kongressi otsus moodustada Nõukogude Venemaa Vabariik nõukogude rahvusvabariikide föderatsioonina ning võetud vastu Eesti riiklikku korraldust puudutav otsus.

Eesti kodanlus, kes igati abistas Saksa imperialiste Eesti okupeerimises, püüdis oma kontrevolutsioonilist poliitikat varjata «iseseisvuse» loosungiga. 24. veebruaril, kui Saksa väed olid Tallinna all, avaldati manifest, millega kuulutati välja Eesti iseseisvus, s. o. Eesti kodanlik vabariik. Okupatsioonivõimud ei tunnistanud aga mingit Eesti valitsust ega iseseisvust. Veelgi enam: kogu võim kohtadelgi läks Saksa sõjaväelaste ja kitsa baltisaksa kildkonna kätte. Valmistati ette pinda Eesti koloniseerimiseks ja liitmiseks Saksamaa külge. See plaan jäi aga realiseerimata Saksamaal puhkenud revolutsiooni tõttu. Nüüd nägid lääne imperialistlikud ringkonnad valitsusvõimu ajutist üleandmist eesti

²⁶ История Советской Конституции (в документах). 1917—1956. М., 1957, lk. 105—106.

²⁷ Saat, J. Nõukogude võim Eestis, lk. 402.

²⁸ Samas.

²⁹ Lenin, V. I. Teosed, 36. kd., lk. 425.

³⁰ Anvelt, J. «Meie lahkumineku» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised unenäod. Leningrad, 1928, lk. 81.

kodanlusele kui ainsat vahendit, mis võimaldaks tõmmata Eestit Nõukogude Venemaa vastasesse sõtta. 19. novembril 1918 vormistati nn. üleandmise akt, millega pandi juriidiline alus võimu üleandmisele Saksa okupatsioonivõimudelt kodanlikule Ajutisele Valitsusele. Nii sai kodanliku Eesti sünd teoks lääne imperialistlike ringkondade otsese mahituse ja relvastatud toetuse läbi.

Hoopis teisiti valmistati ette iseseisva Eesti nõukogude vabariigi tekkimine.

13.—15. juulini 1918 toimus Moskvas VK(b)P Eesti Osakondade konverents, kus arutati ka Eesti nõukogude riikluse küsimust. Resolutsioonis «Eesti iseseisvuse kohta» ei olnud Nõukogude Eesti enam ette nähtud Vene SFNV autonoomse osana, nagu Eesti Tööraha Kommuuni põhiseaduse projektis, vaid iseseisva nõukogude vabariigina.³¹ See staatus oli igati kooskõlas VK(b)P Keskkomitee ja V. I. Lenini seisukohtadega, kes tervitasid rahvusvabariikide püüdu saavutada kõige tihedam ühtsus Vene SFNV-ga, kuid rõhutasid, et need vabariigid peaksid kuuluma Vene SFNV koosseisu mitte autonoomsete, vaid suveräänsete üksustena.³²

Pärast Bresti rahulepingu tühistamist alustas Eesti töörahvas võitlust nõukogude võimu taaskehtestamise eest. VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee moodustas Eesti Ajutise Revolutsioonilise Komitee, kelle ülesanne oli koondada jõude maa vabastamiseks. Relvastatud võitluse eesmärgina nimetati Eestis nõukogude vabariigi kehtestamist.³³ Seda toetas ka okupeeritud alade töörahvas. 19. novembril 1918 kuulutas Tallinna Nõukogu enese kõrgeimaks võimuks kohapeal ning seadis töölisklassi võitluse eesmärgiks Eesti nõukogude vabariigi.³⁴ 29. novembril kuulutatigi Narvas välja Eesti nõukogude sotsialistlik vabariik Eesti Tööraha Kommuuni nime all.

Samal päeval saatis V. I. Lenin vägede ülemjuhatajale telegrammi Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina nõukogude valitsuste toetamise kohta,³⁵ mis sisuliselt tähendas nende valitsuste tunnustamist *de facto*. 7. detsembril tunnustati Eesti nõukogude vabariiki Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu sellekohase dekreediga *de jure*.³⁶ Dokument ei piirdunud üksnes Eesti iseseisvuse ja tema valitsuse tunnustamisega, vaid pani aluse ka Eesti Tööraha Kommuuni seisukohalt eluliste probleemide lahendamisele. Need olid:

- 1) otsene sõjaline toetus — Vene Nõukogude Vabariigi sõja- ja tsiviilvõimudele tehti korraldus anda abi Eestimaa vabastamiseks kodanluse ikkest;
- 2) sotsiaal-majandusliku programmi realiseerimisele asumise majanduslik toetamine — laen 10 milj. rubla ulatuses;
- 3) eelduste loomine edaspidiseks püsivaks majanduslikuks ja sotsiaalseks koostööks — Vene SFNV vastavatele organitele tehti korraldus seada mõlema vabariigi vahel sisse kaubavahetus.

24. detsembril kinnitas Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee Rahvakomissaride Nõukogu dekreediga Eesti iseseisvuse tunnustamise kohta ning ühtlasi deklareeris «VSFNV valmisolekut anda Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina töötavatele klassidele kõike vajalikku abi ja toetust nende võitluses ekspluateerimise ning rõhumise korra vastu ja nende vabaduse

³¹ Борьба за советскую власть в Прибалтике. М., 1967, lk. 198.

³² Куличенко М. И. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 гг. Харьков, 1963, lk. 42—43.

³³ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1958, lk. 22.

³⁴ Samas, lk. 29.

³⁵ Lenin, V. I. Teosed, 28. kd., lk. 205.

³⁶ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 54—55. Eesti kodanlus saavutas oma riigi *de jure* tunnustamise alles 1920. aastal.

ning sõltumatuse kaitsmisel välismaiste vallutuskatsete eest». ³⁷ Selle dokumendiga oli Eesti Tööraha Kommuunile veel kord tagatud Vene SFNV poliitiline, sõjaline ja majanduslik abi ning moraalne toetus.

Kogu Eesti Tööraha Kommuuni eksisteerimise vältel tugevdas kommuuni valitsus oma poliitilises tegevuses liitu ja ühtsust Vene SFNV ja teiste nõukogude vabariikidega. Eriorganina tegutses valitsuse juures Rahvusvahelise Ühenduse (s. o. välisasjade. E. T.) Valitsus, ³⁸ mida juhtis J. Mägi. Juba 15. detsembril nimetati ametlikuks esindajaks Vene SFNV valitsuse juurde J. Jürgens, 1919. aasta veebruaris asendas teda J. Rabtšinski. Hiljem moodustati esindused ka Läti (esindaja J. Tauts) ja Ukraina (M. Reinbach) nõukogude valitsuste juurde.

Kodusõja keerukates oludes võisid noored nõukogude vabariigid püsima jääda üksnes tiheda sõjalis-poliitilise ja majandusliku liidu korral. Just sellepärast nõudis Eesti Tööraha Kommuuni valitsus, et Eesti esindus suhtlemises Vene SFNV valitsusasutustega toonitaks Eesti rahvuslike eraldumistaotluste alusetust, mida mõnel pool levitati. Märgitakse, et Eesti nõukogude vabariik jääb ametlikult Venemaa föderatsiooni liikmeks kuulutamata seni, kuni seda küsimust ei ole otsustanud üle-eesti-maaline nõukogude kongress. Et aga «meie Venemaa föderatsiooni astume, selles ei saa mingisugust kahtlust olema», ³⁹ rõhutati valitsuse juhtnõõrides Eesti esindajale Moskvas. Pinda Vene SFNV koosseisu astumiseks valmistasiid ette kommuuni valitsuse praktilised sammud mitte üksnes sõjalise, poliitilise, majandusliku ja diplomaatilise koostöö laiendamisel, vaid ka hariduse ja riikliku ülesehitustöö valdkonnas.

1919. aasta veebruaris läks kodanlusel korda Nõukogude väed Eestist välja tõrjuda. Eesti Tööraha Kommuuni valitsus jätkas tegevust Vene SFNV territooriumil kuni 19. juulini 1919, mil ta otsustati kuulutada likvideerituks.

Eesti kodanlusel läks korda välismaiste imperialistlike jõudude kaasabil säilitada oma võim Eestis järgmise kahekümne aasta jooksul. Eesti töörahas ja tema võitlusavangard Eestimaa Kommunistlik Partei jätkasid kodanluse diktatuuri ajal võitlust tööraha võimu taaskehtestamise ja Eesti ühendamise eest Nõukogude vennasvabariikide föderatsiooni. Need nõuded sisaldasid kohe pärast Tartu rahu sõlmimist avaldatud Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee manifestis, leidsid edasist konkreetiseerimist EKP kongresside dokumentides jne.

Juba 1920. aastate algul nõudsiid töölised, et kodanluse rahvavastase poliitika kritiseerimiselt mindaks üle tema võimu kukutamisele ja uue, tööraha valitsuse moodustamisele, millele pidi järgnema Eesti ühinemine Nõukogude Liiduga.

Tallinna tööliste koosolekul 11. aprillil 1924 võeti üksmeelselt vastu otsus, milles nõuti Eestis nõukogude võimu taastamist ja Eesti ühendamist Nõukogude Liiduga. Sama seisukohaga ühines 13. aprillil Tallinna ja 29. aprillil Tartu töötatöölise koosolek. ⁴⁰

1. mail 1924 kanti Tallinna tööraha demonstratsioonil loosungeid: «Eestimaa Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu liikmeks!»

1924. aasta suvel avaldati Eesti, Läti ja Leedu kommunistlike parteide keskkomiteede ühine üleskutse «Töörahvale Eestis, Lätis ja Leedus». Selles kutsuti Baltimaade töörahvast võitlusse fašismiohu vastu ning tööraha võimu kehtestamisele. «Tööliste ja talupoegade valitsus,» öeldi üleskutses, «võib ainult teed näidata, mis meid viib oma seisukorra

³⁷ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 78.

³⁸ Üksikasjalikumalt Eesti Tööraha Kommuuni välissuhetest ja vastava valitsuse tegevusest vt. Grafi, M. Eesti Tööraha Kommuuni esindused. — Nõukogude Oigus, 1969, nr. 5, lk. 281—286.

³⁹ Samas, lk. 284.

⁴⁰ Kuuli, O., Liebmann, A., Saarniit, H. Tööraha riigi eest. Eesti ametiühingute võitlusest aastail 1918—1940. Tallinn, 1967, lk. 160.

parandamisele... See tee on ühinemine Sotsialistlike Nõukogude Vabariikide Liiduga, millega meil on majandusliselt ja poliitiliselt ühised huvid, millega meie oleme seotud aastakümnete jooksul kokkukasvanud majanduslise arenemisega, kuid millest meid vägivaldselt lahutati käputäie parasitide huvides.»⁴¹

1929. aasta jaanuaris toimunud Eestimaa Kommunistliku Partei konverentsil vastuvõetud programmis rõhutati, et pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu ühineb Eesti võrdõigusliku liiduvabariigina Nõukogude Liiduga. «Nii omandab Eesti endale vägeva liitlase Sotsialistlikkude Nõukogude Vabariikide Liidu kujul sotsialistliku majanduse ülesehitamiseks, seega tööraha heaolu tõstmiseks ja enda kaitsmiseks üleilmse kontrrevolutsiooni vastu,» öeldi EKP programmis.⁴²

See dokument jäi EKP võitlusprogrammiks kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni Eestis 1940. aastal.

21. juunil 1940 kukutas eesti töörahas EKP juhtimisel kodanliku klikivalitsuse ja asus nõukogude võimu taaskehtestama. Üks rahva revolutsioonilistes väljaastumistes püstitatud nõudeid oli rahu säilitamine ja Eesti eemalhoidmine puhkenud Teisest maailmasõjast. Selle põhigarantiiks oli NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti täpne täitmine. Moodustatud rahvalitsus muutis järsult Eesti välispoliitilist kurssi, tühistades Nõukogude Liidule vaenulikud välislepingud Läti ja Leeduga. Faktiliselt ainsaks välispartneriks sai Nõukogude Liit, kelle välispoliitilised põhimõtted leidsid aktsepteerimist J. Varese rahvalitsuse väissuhetes, välispoliitiliste sündmuste hindamisel ja sisepoliitilistes kampaaniates. 6. juulil avaldatud Eesti Töötava Rahva Liidu valimisplatvormis formuleeriti välispoliitika alal vaid üks punkt, millel oli ühtlasi määrav tähtsus riigivõimu ja riikliku korralduse vormi seisukohalt: «Sõprus Eesti ja Nõukogude Liidu rahvaste vahel ja tihe liit (sõrendus E. T.) Eesti vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel.»⁴³ Analoogiliselt olid formuleeritud kõigi Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide valimisplatvormide välispoliitilisi küsimusi puudutavad osad.⁴⁴

Riigivolikogu valimistel saavutatud võidu puhul korraldati 17. juulil kogu maal suuri meeleväljendusi, millele töörahas tuli uute, riigivõimu ja riikliku korralduse vormi seisukohalt tähtsate loosungitega «Elagu Nõukogude Eesti» ja «Nõuame Eesti astumist Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu». Enne Riigivolikogu istungjärgu algust saat-sid Tallinna suuremate ettevõtete töölised sellele läkituse, mille lõpus nõuti, et Riigivolikogu «1. Kuulutaks Eesti Vabariigi Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. 2. Otsustaks liita Eesti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.»⁴⁵

21. juulil esines Riigivolikogus Eesti riigikorra küsimuses J. Lauristin. Analüüsinud nõukogude võimu olemust, näidanud sotsialistliku ülesehitustöö suuri saavutusi Nõukogude Liidus ning märkinud, et «täna, iga päev kõige laiemad hulgad nõuavad nõukogusid», tegi ta ettepaneku «kuulutada Eesti Vabariik Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks, kus poliitilise võimu aluse moodustavad töölised ja talurahva nõukogud».⁴⁶ Järgnenud sõnavõttudes (esines 6 rahvasaadikut) toetati üksmeelselt nõukogude korra kehtestamist Eestis. Sellel oli kardinaalne tähtsus ka riikliku korralduse vormi otsustamises, sest NSV Liiduga föderatiivsetel alustel ühinemise eeltingimuseks oli poliitilise võimu aluse ühtlustamine, s. o. nõukogude võimu väljakuulutamine. Seda näitab ka nende

⁴¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa (aastad 1920—1940). Tallinn, 1963, lk. 105.

⁴² Samas, lk. 180.

⁴³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 176.

⁴⁴ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s. 102, l. 102—103.

⁴⁵ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 197.

⁴⁶ Samas, lk. 206.

küsimuste arutamise ning vastavate dokumentide (deklaratsioonide) väljatöötamise ja vastuvõtmise protseduur. Mõlemad küsimused olid Riigivolikogule arutamiseks esitatud eraldi päevakorrapunktidena, kuid «Deklaratsiooni riigivõimust Eestis» vastuvõtmine toimus pärast esimese päevakorrapunkti läbiarutamist ning päevakorra teise küsimusena (Eesti astumine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu) N. Ruusi ettekande ärakuulamist.

N. Ruusi ettekandes näidati, mida annab Eesti ühinemine Nõukogude Liiduga nii majanduslikus, sotsiaalses kui ka kultuurilises mõttes. Ettekandja märkis: «Me tahame astuda Nõukogude Liitu iseseisva liiduvabariigina, sest me tahame, et meil oleks kindlustatud Eesti suveräänsus, Eesti iseseisvus ja Eesti rahvuslik kultuur. Seepärast teen ettepaneku pöörduda Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu poole palvega — võtta vastu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Liidu koosseisu liiduvabariigina samadel tingimustel, millistel astusid NSV Liitu Ukraina NSV, Valgevene NSV ja teised liiduvabariigid.»⁴⁷

21. juuli hilisõhtul, pärast «Deklaratsiooni riigivõimust Eestis» vastuvõtmist, saabus istungjärgule Viljandi- ja Harjumaa töötava rahva delegatsioon, kes tervitas Riigivolikogu otsust kuulutada Eestis välja nõukogude võim ja esitas nõude liita Eesti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.⁴⁸

Läbirääkimised selles päevakorrapunktis algasid 22. juulil. Sõnavõtjad (N. Andresen, A. Hint, H. Kruus, N. Tihhanova, O. Lauristin jt.) rõhutasid, et ainult tihedas liidus teiste sotsialistlike vabariikidega Nõukogude Liidu koosseisus on võimalik «meie sotsialistliku vabariigi püsimine ja areng. On päris selge, et üksikult meie ei suudaks vastu panna välistormidele, üksikult meil oleks raskem likvideerida reaktsioonijäänused meie omal maal. Meie töötaval rahval on ühised internatsionaalsed huvid kogu maailma proletariaadiga, meie töötava rahva eluhuviks on tihe liit teiste sotsialistlike maadega, NSV Liiduga».⁴⁹

Samal päeval võttis Riigivolikogu ühinemisotsuse ühehäälselt vastu. Sellekohases deklaratsioonis oli muu hulgas öeldud: «Riigivolikogu on veendunud selles, et ainult Eesti astumine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu kindlustab meie riigile tõelise suveräniteedi, meie rahvale vaba rahvusliku arengu, meie tööstusele, põllumajandusele ja rahvuslikule kultuurile õitsengu, eesti rahva materiaalse ja kultuurilise heaolu võimsuse tõusu ja meie armastatud kodumaa hüvangu.»

6. augustil 1940 arutas NSV Liidu Ülemnõukogu VII istungjärgk Eesti NSV avaldust tema vastuvõtmise kohta NSV Liidu koosseisu. Riigivolikogu 21-liikmelise delegatsiooni juht J. Lauristin ütles Ülemnõukogu kõnetoolist: «Eesti töötav rahvas on seotud NSV Liidu rahvastega ammuste vennalike sidemetega ühisest võitlusest tsarismi, kapitalistide ja mõisnike vastu, kes rõhusid nii vene kui ka eesti töölisi ja talupoegi... Me oleme üheskoos üle elanud kolm revolutsiooni ja soovime nüüd NSV Liidu rahvaste ühises sõbralikus peres ehitada vaba Nõukogude Sotsialistlikku Eestit.»⁵⁰

O. Kuusineni ettepanekul võttis NSV Liidu Ülemnõukogu vastu üksmeelse otsuse: «Rahuldada Eesti Riigivolikogu palve ja võtta Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu võrdõigusliku nõukogude sotsialistliku liiduvabariigina.»⁵¹ Samas doku-

⁴⁷ Riigivolikogu II koosseis, I istungjärgk, 1.—13. koosolek. Stenograafilised aruanded. Tallinn, 1940, lk. 30.

⁴⁸ Samas, lk. 35—36.

⁴⁹ Samas, lk. 31.

⁵⁰ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 239.

⁵¹ Samas, lk. 241.

mendis fikseeriti vastavalt NSV Liidu konstitutsiooni 34. ja 35. paragrahvile Eesti NSV-s saadikute valimiste läbiviimine NSV Liidu Ülemnõukogusse, mis oli üheks tähtsamaks juriidiliseks garantiiks liiduvabariigi suveräänsuse tagamisel.

7. augustil täiendas NSV Liidu Ülemnõukogu NSV Liidu põhiseaduse 13. paragrahvi, lisades liiduvabariikide loendisse Eesti NSV ja suurendades NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitjate arvu uute liiduvabariikide arvu võrra (§ 48). 7. septembril, pärast Eesti NSV konstitutsiooni kehtestamist, määras NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium, et Eesti NSV kodanikud kuuluvad alates 6. augustist 1940 NSV Liidu kodakondsusse.

NSV Liidu Ülemnõukogu 6. augusti seadusel Eesti NSV vastuvõtmise kohta Nõukogude Liidu koosseisu oli suur tähtsus nii vabariigi 1940. aasta põhiseaduse kui ka edaspidise seadusandluse juriidilise baasi seisukohalt. Seda rõhutati nii vabariigi konstitutsioonikomisjoni töökoosolekutel kui ka põhiseaduse arutelul Riigivolikogus. Nii märkis H. Kruus: «Meie riigi uus konstitutsioon peab kõigepealt kindlustama need suured saavutused, mille on andnud meie ühiskonnale viimasel ajal toimunud suur poliitiline ja sotsiaalne murrang. Ta rajaneb põhiliselt juba varemgi Riigivolikogu poolt vastuvõetud otsustele (mõeldud on Riigivolikogu II koosseisu deklaratsioone. E. T.) ja meie nõukogude riigi astumisele suurde Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Selle Liidu Põhiseadus peab määrama endastmõistetavalt ENSV konstitutsiooni põhialused.»⁵²

Eesti NSV konstitutsiooni projekti (konstitutsioonikomisjoni esimene istung toimus 23. juulil) väljatöötamisel võeti aluseks NSV Liidu 1936. aasta põhiseadus ning eeskujuks Vene NFSV 1936. aasta põhiseadus, teda võrreldi Ukraina ja Valgevene põhiseadusega. NSV Liidu põhiseaduse § 19 kohaselt kujundati Eesti NSV põhiseaduse struktuur analoogiliselt NSV Liidu ja teiste liiduvabariikide põhiseaduste struktuuriga. Kuid vabariigi poliitilisi, sotsiaalse struktuuri ja mitmeid teisi erisusi arvestades tuli paljud sätted formuleerida erinevalt. Näiteks oli eelnõu kahes esimeses peatükis (kokku 19 paragrahvi) seitsmel sätel (§-d 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9) sisulisi erinevusi VNFSV 1936. aasta põhiseadusega võrreldes, kümnes paragrahvis oli redaktsioonilist laadi lahkuminekuid.⁵³ Erinevusi oli ka administratiiv-territoriaalset korraldust, kohalike nõukogude ning kohtu- ja prokuratuuriorganite süsteemi puudutavates osades.

Et Eesti NSV 1940. aasta konstitutsioon võeti vastu ja kehtestati sotsialismi ehitamise algjärgus, erines Eesti ühiskondliku korralduse määratlus teiste liiduvabariikide omast, kus sotsialism oli põhiliselt juba üles ehitatud. Sellele vaatamata oli kõigi Balti liiduvabariikide põhiseadustel vanemate liiduvabariikide omadega võrreldes rohkem ühiseid jooni kui erinevusi.

Ühtsus seisnes ennekõike nende põhiseaduste sotsialistlikus tüübis, mis väljendus 1) riigivõimu olemuses — töölisklassi ja talurahva sotsialistlikus riigis; 2) poliitilises aluses — töötava rahva saadikute nõukogudes; 3) majanduslikus aluses — sotsialistlikus majandussüsteemis ja tootmisvahendite sotsialistlikus omanduses; 4) vabariigi majanduselu arendamises riikliku plaani alusel «ühiskondliku rikkuse suurendamise, töötava rahva ainelise ja kultuurilise taseme järjekindla tõusu, NSVL sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõime tugevdamise huvides» (põhiseaduse § 11); 5) kommunistliku partei tunnistamises töötava rahva kõigi ühiskondlike ja riiklike organisatsioonide juhtivaks tuumikuks; 6) kõigi riigiorganite loomise ja tegutsemise demokraatliku tsentralismi

⁵² ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s. 30, l. 46.

⁵³ Samas, l. 92—94 järgi.

ning rahva täievolilisuse printsiibi kehtestamises; 7) kodanike demokraatlike vabaduste konstitutsioonilises väljakuulutamises ja garanteerituses; 8) üldise, ühetaolise ja otsese valimise õiguse väljakuulutamises; 9) riiklikus korralduses, s. o. ennekõike suveräänse liiduvabariigi staatuses.

Nõukogude Eesti on suveräänne riik, kel on täielik õigus iseseisvalt korraldada oma elu ja määrata suhtlemist teiste rahvastega. Nagu kõik teised liiduvabariigid, nii teostab ka Eesti NSV neid õigusi kahel viisil: vahetult ja liiduorganite kaudu.

Suveräänsete õiguste vahetuks teostamiseks on tal esiteks oma territoorium, mille piire ja administratiiv-territoriaalset korraldust ei saa keegi muuta ilma tema kõrgeima riigivõimuorgani nõusolekuta. Näiteks esitas Eesti NSV 1944. aastal NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile taotluse taastada vabariigi riigipiir sellisena, nagu ta oli enne Eesti kodanliku vabariigi ning Nõukogude Venemaa vahel 1920. aastal sõlmitud rahulepingut. Pärast ettepaneku aktsepteerimist NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi poolt⁵⁴ määras Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium kindlaks vabariigi riigipiiri.⁵⁵

Administratiiv-territoriaalset korraldust puudutavad küsimused reguleeritakse ainuüksi vastava liiduvabariigi seadusandlusega. Printsipiaalsena tähtsusega on selles valdkonnas olnud valdades külanõukogude piirkondade moodustamine 1945. aastal⁵⁶ ja 1950. aastal läbiviidud rajoneerimine, millega Eesti NSV administratiiv-territoriaalne jaotus ühtlustus teiste liiduvabariikide vastava korraldusega.⁵⁷

Teiseks on Eesti NSV-l omad riigivõimu-, valitsemis- ja kohtuorganid, oma konstitutsioon ja seadusandlus, mis üleliiduliselt kehtestatud põhimõttele tuginedes arvestavad vabariigi ajaloolist arengut, tema territoriaalseid, rahvuslikke j.m. iseärasusi. Küsimuste ring, mille iga vabariik on liitu astudes vabatahtlikult andnud liiduorganite pädevusse, on fikseeritud NSV Liidu konstitutsioonis. Sellesse kuuluvad näiteks kogu maa, s. o. kõigi liiduvabariikide ressursside plaanipärane kasutamine ühisteks eesmärkideks, seadusandluse aluste kehtestamine, rahvusvahelistes suhetes ühise tegevuse koordineerimine, sõja ja rahu küsimuste otsustamine, riigikaitse organiseerimine, üleliidulise tähtsusega transpordi- ja sideasjanduse valitsemine, raha- ja krediidisüsteemi juhtimine jms. Selliste üldriikliku tähtsusega küsimuste koondamine üleliiduliste organite pädevusse on iga liiduvabariigi arengu ja suveräänsuse tagamiseks vältimatu. Seda on tunnustanud ja pidanud vajalikuks kõik liiduvabariigid.

Kuid teatavate funktsioonide üleandmine ei tähenda liiduvabariikide suveräänsuse piiramist. Pigem vastupidi. Nõukogude föderatsiooni kaitsevõimsus tagab palju kindlamalt iga liiduvabariigi puutumatus ega lase kedagi tema siseasjadesse vahele segada. Säärast tõhusat kollektiivset kaitset pole ühelgi eraldi eksisteerival väikeriigil maailmas. Samasuguse kindluse vabariikide majanduselus annab ühtne üleliiduline rahandus- ja krediidisüsteem.

Kõik küsimused, mis ei ole NSV Liidu konstitutsioonis tähendatud, lahendab Nõukogude Eesti iseseisvalt. Neid on aga loendamatu hulk. Siia kuuluvad näiteks vabariigi põhiseaduse vastuvõtmine, muutmine ja täiendamine ning selle täitmise tagamine, riigorganite moodustamine, rahvamajanduse arendamise plaani ja riigieelarve koostamine ja kinnitamine üleliidulise sotsialistliku tööjaotusega antud ülesande ulatuses, kõigi vabariigis asuvate üleliidulise alluvusega ettevõtete tegevuse kontrollimine ja koordineerimine, kohaliku tööstuse, kommunaal- ja teenin-

⁵⁴ ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, s. 13, l. 5.

⁵⁵ Eesti NSV Teataja, 1945, nr. 5, art. 58, 59.

⁵⁶ Samas, nr. 18, art. 270.

⁵⁷ Eesti NSV Teataja, 1950, nr. 11, art. 114.

dusettevõtete juhtimine, teaduse, hariduse, tervishoiu, sotsiaalkindlustuse korraldamine, riikliku korra ja kodanike õiguste kaitse tagamine, kohtu poolt süüdimõistetutele armuandmine jne.

Eesti NSV-l on õigus NSV Liidu koosseisust vabalt välja astuda, õigus suhelda välisriikidega, sõlmida nendega lepinguid, vahetada diplomaatilisi ja konsulaaresindajaid ning võtta osa rahvusvaheliste organisatsioonide tegevusest.

Kuid ka nendes küsimustes, mis liiduvabariik on vabatahtlikult loovutanud liiduorganite pädevusse, jääb tal õigus osa võtta arutelust ja otsuste langetamisest. Eeskätt tagab selle tähtsamate seaduseelnõude üldrahalik arutelu ning liiduvabariigi esindajate osavõtt NSV Liidu riigivõimu- ja valitsemisorganite tööst.

Esmakordselt valiti Eesti NSV saadikud NSV Liidu Ülemnõukogusse 12. jaanuaril 1941. Tänapäeval kuulub enamik NSV Liidu Ülemnõukogu saadikutest alatistesse komisjonidesse ning võtab seeläbi vahetult osa nii seaduseelnõude ettevalmistamisest kui ka seaduste ja otsuste täitmise kontrollimisest.

Iga liiduvabariik on esindatud ka NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumis — iga liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumi esimees on NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja. NSV Liidu Ministrite Nõukogu koosseisu kuuluvad oma ametikoha järgi liiduvabariikide ministrite nõukogude esimehed, NSV Liidu Ülemkohtu koosseisu aga liiduvabariikide ülemkohtute esimehed. Peale selle on kõigil liiduvabariikidel oma ministrite nõukogu alaline esindus NSV Liidu valitsuse juures.

NSV Liidu riikliku korralduse põhitendentsiks on olnud ja on liiduvabariikide õiguste laiendamine ning nende garantiide tugevdamine. See on hõlmanud kõiki riikliku juhtimise sfääre: vabariigi sotsiaal-majanduslikku ja kultuurilist ülesehitust, seadusandlust, õigusmõistmist jne.⁵⁸

Tänapäeval on riikliku korralduse vonni edasise arengu seisukohalt määrav tähtsus NSV Liidu uuel konstitutsioonil.

Ettekandes NSV Liidu konstitutsiooni uuest projektist NLKP Keskkomitee pleenumil 24. mail 1977 ütles L. Brežnev: «Kogemused on näidanud, et NSV Liidu föderatiivse korralduse põhijooned on end täielikult õigustanud. Seetõttu pole vajadust teha mingeid põhimõttelisi muudatusi Nõukogude sotsialistliku föderatsiooni vormides.

Projektis nagu 1936. aasta konstitutsiooniski osutatakse, et liiduvabariikide suveräänseid õigusi kaitseb NSV Liit. Jäävad alles ka nende õiguste garantiid. Veel enam: neile lisatakse uusi — selliseid, nagu vabariikide õigus osa võtta NSV Liidu võimkonda antud küsimuste otsustamisest üleliiduliste organite poolt. Liiduvabariikidel on nende kõrgeimate riigivõimuorganite kaudu õigus seadusandlikuks algatuseks NSV Liidu Ülemnõukogus.

Teisest küljest teeb NSV Liidu rahvuste ja rahvusrühmade progresseeruv lähenemine üksteisele tarvilikuks riigi liiduliste aluste tugevdamise. See on leidnud peegelduse ka NSV Liidu kui ühtse paljurahvuselise liitriigi määratluses endas (§ 69).»⁵⁹

Kajastades rahvuste kõrvalekaldumatut lähenemist, teenib NSV Liidu uus konstitutsioon paljurahvuselise riigi liiduliste aluste edasist tugevdamist ning ühendab sotsialistlikku föderalismi orgaaniliselt demokraatliku tsentralismiga.

NSV Liidu konstitutsioonis ning liidu- ja autonoomsete vabariikide konstitutsioonides on kinnistatud kõigi rahvuste ja rahvusrühmade jaoks ühised sotsialistliku elulaadi põhialused, suurendatud liiduvabariikide

⁵⁸ Vt. lähemalt: Очерки развития государственности Советских Прибалтийских республик. (1940—1965 гг.). Таллин, 1965, lk. 146—164, 214—221.

⁵⁹ Eesti Kommunist, 1977, nr. 7, lk. 40.

suveräänsete õiguste garantiisid ning tõstetud nende osatähtsust üldrahvalike ülesannete lahendamises.⁶⁰

Aruandekõnes NLKP XXVI kongressile märkis L. Brežnev järgmist: «Elu veenab, et iga meie vabariigi intensiivne majanduslik ja sotsiaalne arenemine kiirendab nende igakülgse lähenemise protsessi. Toimuvad rahvuskultuuride õitseng ja vastastikune rikastumine ning ühtse nõukogude rahva — uue sotsiaalse ja internatsionaalse ühenduse — kultuuri kujunemine. See protsess kulgeb meil nii, nagu ta peabki kulgema sotsialismi ajal: võrdsuse, vennaliku koostöö ja vabatahtlikkuse alusel. Rahvuspoliitika nende leninlike printsiipide järgimist jälgib partei rangelt. Nendest me ei tagane iialgi!»⁶¹

NSV Liit on nõukogude rahvuste ja rahvusrühmade riikliku ühenduse dünaamiline ja efektiivne vorm, mis on arvestatud terveks sotsialistliku riikluse kommunistlikuks ühiskonna omavalitsuseks järkjärgulise ülekasvamise ajalooliseks perioodiks.

⁶⁰ NLKP Keskkomitee otsus Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 60. aastapäevast. Tallinn, 1982, lk. 10.

⁶¹ NLKP XXVI kongressi materjale. Tallinn, 1981, lk. 70.

Esitanud K. Siilivask

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saanud
27. IV 1982

Э. ТРУУВАЛИ

ОБ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УСТРОЙСТВА СОВЕТСКОЙ ЭСТОНИИ

В основе национальной политики большевиков Эстонии как до Октябрьской революции, так и после нее была ленинская резолюция VII (Апрельской) Всероссийской конференции РСДРП(б) по национальному вопросу и составленный на ее основании проект автономии Эстонии, принятый конференцией Северо-Балтийской (Эстляндской) организации РСДРП(б) 16 августа 1917 г.

Эстонские большевики считали, что единая, демократическая, с самой широкой территориальной автономией, т. е. с местным демократическим самоуправлением, унитарная республика обеспечит лучшие условия для объединения трудящихся всех национальностей в их совместной борьбе против власти капитала. Оставаясь в составе Российской демократической республики (причем предусматривалось объединение с ней на добровольных началах), самоуправление Эстонии должно было свободно решать свои дела без вмешательства центральной государственной власти. Эти положения стали составной частью избирательной программы большевиков Эстонии на выборах Всероссийского Учредительного собрания в ноябре 1917 г.

После Октябрьской революции принципы строительства советского многонационального государства были изложены в двух документах — «Декларация прав народов России» и «Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа», на основе которых в январе 1918 г. Я. Анвельт подготовил проект конституции Эстонской Советской Республики (опубликованное в газете «Утро правды» под заглавием «Проект Конституции Эстляндской рабочей коммуны»). В проекте декларировалось, что Эстония — автономная часть Российской Советской Республики. Взаимоотношения с последней и вопросы, касающиеся внешних дел Эстонской республики, разрешаются путем соглашения с правительством Советской России, т. е. в соответствии с резолюцией III Всероссийского съезда Советов от 15 января 1918 г. «О федеративных органах Российской республики». Местные же вопросы Эстонская республика намечала решать автономно и иметь «...безусловное право в любое время, не испрашивая согласия других народов или правительств, отделиться от России и либо присоединиться к какому-нибудь из других государств, либо объявить себя независимой».

Оккупация Эстонии германскими войсками в феврале 1918 г. прервала строительство основ Эстонского государства трудящихся. В резолюции «О независимости Эстонии», принятой в июле 1918 г. на конференции эстонской секции РКП(б), подчеркивалось, что Коммунистическая партия Эстонии должна вести борьбу за Эс-

тонскую советскую республику и братское сотрудничество с другими социалистическими республиками.

29 ноября 1918 г. в Нарве была провозглашена суверенная советская республика — Эстляндская трудовая коммуна. 7 декабря 1918 г. Совнарком РСФСР издал декрет о признании самостоятельной Эстонской республики и ее правительства. 24 декабря признание независимости Эстонии было подтверждено постановлением ВЦИК. Несмотря на кратковременное существование, Эстляндская трудовая коммуна имеет большое историческое значение как первая Эстонская советская республика.

После свержения буржуазной диктатуры и выборов в Государственную думу (14—15 июля 1940 г.) трудящиеся провели многолюдные демонстрации под лозунгами: «Да здравствует Советская Эстония!», «Требуем вступления Эстонии в СССР!» 21 июля 1940 г. Государственная дума объявила Эстонию Эстонской Советской Социалистической Республикой. Одновременно с вопросом о власти был решен и вопрос о вступлении Эстонии в состав СССР в качестве равноправной союзной республики. 22 июля 1940 г. Государственная дума единодушно приняла декларацию о вступлении в состав СССР. 6 августа 1940 г. Верховный Совет СССР постановил принять Эстонию в качестве равноправной союзной республики в Союз Советских Социалистических Республик. В окончательном государственно-правовом оформлении Эстонии как суверенной советской социалистической республики в составе СССР исключительно важную роль сыграло принятие Конституции Эстонской ССР 25 августа 1940 г.

Правовое равенство Эстонской ССР с другими союзными республиками выражалось и выражается теперь (по Конституции СССР 1977 г.) в том, что ЭССР в одинаковой степени использует политическое, экономическое и военное могущество СССР для защиты своих интересов и прав, своего государственного суверенитета, на равных основаниях участвует в выработке и осуществлении внутренней и внешней политики Советского Союза, в формировании центральных высших правительственных органов и т. д.

Как и другие союзные республики, Эстонская ССР не только пользуется равными правами, но и является суверенным государством. Ее государственная власть обладает верховенством, единством, независимостью; создана система высших и местных органов государственной власти и управления; она имеет право самостоятельно принимать и изменять свою конституцию; издавать законы по широкому кругу вопросов, составляющих ее полномочия; обладает определенной территорией; имеет право на добровольное вступление в состав СССР, а также на свободный выход из СССР; право самостоятельно определять символы своего государственного суверенитета — герб, флаг и гимн.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
27/IV 1982

E. TRUUVÄLI

ON THE HISTORY OF SOVIET ESTONIAN STATE STRUCTURE

During the preparation and realization of the Great Soviet Socialist Revolution, the Estonian bolsheviks adopted the resolutions of the 7th All-Russian (April) Conference of the Russian Social-Democratic Labour (Bolshevik) Party for a basis at the elaboration and implementation of their national programme. The resolutions stressed the right to self-determination of all nations; regional autonomy was considered the most expedient form of a national state.

The Estonian bolsheviks had worked out their national programme by the autumn of 1917. The programme foresaw the entire democratization of the state, equality of rights of nations, school instruction in the mother tongue, and the setting of official matters in the native language. Every nation had to decide independently their state structure and the question whether to establish an independent state or join some other state. The Estonian bolsheviks regarded the best way for Estonia to join Russia but the resolution had to be passed by general vote.

At the end of 1917 the Russian Social-Democratic Labour (Bolshevik) Party and the Soviet government had to consider the transition from a unitary state to a federation. For many different reasons the problem of the independence of the Soviet republics cropped up. The resolutions passed by the 3rd All-Russian Congress of Soviets fixed the fundamentals of the Federation of the Russian Soviet Republics.

Regardless of the above-mentioned decisions and V. I. Lenin's proposal to proclaim Estonia an independent Soviet republic, Estonian bolsheviks considered it more expedient to proclaim Estonia an autonomous republic and thus a part of Soviet

Russia. This decision was reflected in the draft law of a constitution of the Estonian Workers' Commune published in January, 1918. The Estonian bourgeoisie, however, made use of the idea of independence as an ideological weapon against the Soviet power and for establishing a bourgeois dictatorship.

In July, 1918, the Estonian sections of the Russian Communist (Bolshevik) Party Conference passed a resolution concerning the establishment of an independent Estonian Soviet republic. It was realized on November 29, 1918, when the Estonian Workers' Commune was proclaimed.

The Estonian bourgeoisie assumed power with the help of imperialist forces in a civil war. In the years of bourgeois power the Communist Party and the working-class of Estonia carried on the struggle for re-establishing Soviet power and joining the Soviet Union. The socialist revolution of 1940 restored Soviet power in the country, and Estonia joined the Soviet Union as an equal Soviet republic.

An important landmark in the state structure of Estonia was the adopting of the USSR constitution in 1977 and the ESSR constitution in 1978. These documents fix the fundamentals of the socialist way of life for all nations and national groups, guaranteeing the sovereign rights of the republics and stating their role in solving nationwide tasks.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
April 27, 1982